

О. І. Донченко

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін та
міжнародного права Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова*

ЩОДО ПИТАННЯ ФАКТОРІВ ПРЯМОЇ (РЕФЕРЕНДНОЇ) ПРАВОТВОРЧОСТІ

На сьогоднішній день в Україні правотворчість, як процес творення норм права, є досить важливим і складним явищем, що потребує певного переосмислення та вироблення ефективних, науково обґрунтованих шляхів свого вдосконалення. Особливої уваги потребує референдум, який виступає, з одного боку – безпосередньою формою реалізації народного суверенітету і формою безпосередньої демократії, а з іншого – пріоритетним різновидом прямої правотворчості.

Метою дослідження є виявлення впливу правового менталітету українського суспільства на пряму (референдну) правотворчість.

Різні аспекти правового менталітету досліджували В. Павловська-Кравчук, В. В. Завальнюк, О. В. Волошенюк, С. О. Гладкий, С. С. Павлов, С. Б. Жданенко, І. М. Коваль, М. В. Наконечний, І. О. Поліщук. Дослідженню проблем референдної правотворчості присвячені праці В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко, Т. О. Рябченко, Л. В. Пономаренко, А. О. Янчук.

Якщо ми виходимо з того, що референдна правотворчість – це передбачена законом діяльність народу, яка відбувається в межах відповідних процедур і пов'язана з встановленням, зміною та скасуванням норм права шляхом безпосереднього голосування, результатом якої є видання правового акта належної юридичної сили, то із всією впевненістю можемо констатувати, що її потенціал після 1991 р., на жаль, не використовувався і залишається в Україні нереалізованим у повній мірі.

В науковій літературі висловлюються думки, що в Україні основна проблема референдної правотворчості пов'язана з механізмами імплементації результатів всеукраїнського референдуму

у площину українського законодавства, адже відомо, що нормативний акт – це безпосередній юридичний результат правотворчої діяльності, а правові акти референдумів – це нормативно оформлена воля народу щодо питання, яке виноситься на референдум. Після оприлюднення результатів референдуму та публікації в офіційних виданнях, воля народу трансформується в юридичний акт, який за своєю формою багатьма теоретиками права визнається різновидом нормативно-правових актів.

Деякими науковцями звернуто увагу, що серед всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних причин, що гальмують розвиток референдного процесу в Україні, можна виділити відсутність цілісної національної концепції референдного процесу, дискредитацію інституту референдуму в суспільстві у зв'язку з ігноруванням владою рішень всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р., недосконалість чинного законодавства про референдуми, політичну заангажованість інституту референдуму [3], а також недосконалість процесуальної частини законодавства про референдуми [5, с. 236].

Інші автори акцентують увагу на таких перешкодах референдної правотворчості, як проблема фінансування референдумів і формулювання питання, яке виносяться на референдум, адже історія сповнена прикладів, коли за рахунок «правильної» постановки питання організатори референдуму домагалися поставлених цілей, нерідко навмисне заплутуючи населення.

Вказують і на проблеми рівня правосвідомості населення та подолання правового нігілізму, адже «в громадян зазвичай не вистачає політичних знань і розуміння, необхідних для того, щоб зробити виважене судження щодо питань, які постали перед ними» [4, с. 482].

Серед причин нереалізованості правотворчого потенціалу всеукраїнського референдуму в Україні не останніми є «відсутність демократичних традицій щодо проведення референдумів, складність політичних і конституційних процесів, недостатність теоретико-методологічного обґрунтування тощо» [2, с. 226].

Отже, розвиток референдуму як форми правотворчості пов'язаний з комплексом невирішених теоретичних і практичних про-

блем та слід зазначити, що нові перспективи розвитку референдної правотворчості відкрито новим Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 р. та Рішенням Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом від 5.10.2005 р., проте не всі проблемні питання, що проявилися 16 квітня 2000 р. вирішено.

Погоджуючись зі всіма авторами щодо факторів референдної правотворчої діяльності, вважаємо необхідним звернути увагу на правовий менталітет, як «своєрідну призму, через яку суспільство сприймає правові реалії, оцінює їх та приймає участь у подальшому державно-правовому розвитку суспільства [1, с.13]. Правовий менталітет суспільства формується народом та включає в себе і характеризує його правову свідомість, правову культуру та правову ідеологію.

Зрозуміло, що існує безліч визначень, підходів і дефініцій правового менталітету, що, безумовно, має значення при розгляді його як фактору референдної правотворчості. Проте можемо сказати, що цей вплив обумовлено природою і сутністю правового менталітету, які розкриваються через його характерні риси та ознаки, зокрема такі, як тривалість, стабільність, стійкість.

Відображення деяких характеристик правового менталітету у правотворчості, а також прояв його складових – не є миттєвим або таким, що відбувається одноразово в конкретних обставинах чи при конкретних умовах. Під впливом історичних, ідеологічних, релігійних та інших факторів, він формує модель поведінки конкретної спільноти, діючи постійно, безперервно, непомітно.

Якщо правосвідомість, як складна система відображення правових реалій в поглядах, почуттях, теоріях, – у процесі правотворчості виступає ідейним джерелом права, визначає перспективи його розвитку і безпосередньо впливає на процес та результати творення норм права, то правовий менталітет виступає первинним чинником або первинним рівнем правосвідомості.

Іншими словами, правосвідомість визначає динаміку, адже погляди, почуття, теорії можуть змінюватися, а правовий менталітет визначає статику, оскільки характеризується тривалістю, стабіль-

ністю, стійкістю. Та це зовсім не означає, що правовий менталітет не змінюється, навпаки, під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, він має здатність міняти свої характеристики.

Правовий менталітет українського суспільства характеризується низким рівнем ліберальних цінностей, а це породжує безпорадність, звичку покладатися на опіку держави і водночас не довіряти їй. Так, право ототожнюється з законом, як волею влади, свобода ототожнюється з вседозволеністю, а права розглядаються як такі, що також даровані людині державою.

Проголошення українською владою курсу до Євроінтеграції потребують кардинальних змін в правовому менталітеті, адже європейська політико-правова традиція протиставляє поняття право і закон, права людини сприймаються як такі, що належать їй від народження, а свобода ототожнюється з відповідальністю.

Отже, особливістю українського правового менталітету, як етнокультурного феномена, є слабкість мотивації ліберальних цінностей у власному житті людини та її діяльності [1, с.18], і тому, для розвитку референдуму як форми правотворчості необхідний баланс між інтересом кожного індивідуума і інтересами колективу, що призведе до підвищення правосвідомості і правової культури українського суспільства, що у свою чергу поступово впливатиме на трансформацію глибинних ментальних установок суспільства.

Для того, щоб інститут референдуму як форма правотворчості розвивався і вдосконалювався надалі необхідно звернути увагу на всі зазначені проблемні питання, міняти тип мислення кожного, і, можливо тоді, може бути започатковано якісно новий період подальшого розвитку референдумів, адже «мова йде не просто про прояв безпосередньої демократії, а про прийняття нормативних правових актів, які розраховані на широке коло осіб та постійну і багаторазову дію» [2, с. 227].

Література:

1. Донченко О. І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету / О. І. Донченко // Правова держава. – 2017. – № 28. – С.13-20.

2. Донченко О. І. Особливості і проблеми розвитку правотворчості в сучасних умовах: монографія / за ред. д. філос.н, к.ю.н., професора, Заслуженого діяча науки і техніки України В. П. Плавича. – Одеса: Феникс, 2018. – 348 с.
3. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/15970122/pravo/naris_istoriyi_referendumiv#72. – Назва з екрана.
4. Пономаренко Л.В. Пряма правотворчість народу в системі демократичних інновацій / Л. В. Пономаренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Спец. вип. – С. 479–487.
5. Рябченко Т. О. Поняття та стадії референдного правотворчого процесу в Україні / Т. О. Рябченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2013. – Вип. 22. – С. 235–243.

А. С. Зикін

*к. філос. н., доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова*

ГУМАНІЗМ І ЗАКОННІСТЬ ЯК ПОЧАТКОВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ У НАВЧАННІ ЧЕЗАРЕ БЕККАРІА

У 2014 р. виповнилося 250 років з моменту появи книги «Про злочини і покарання» італійського юриста Чезаре Беккарія (1738-1794), проте його класична праця не втратила своєї актуальності і донині. У цій книзі Беккарія запропонував розгорнуту програму реформ в галузі кримінального правосуддя.

В основу корінних перетворень кримінального правосуддя покладені два найважливіші принципи – гуманність і законність. Гуманізм Беккарія полягає у вимозі обмежити коло діянь, які декларуються злочинами, домогтися загального пом'якшення покарань, відмовитися (за рідкісним винятком) від застосування смертної кари, заборонити катування над обвинуваченими та засудженими, впорядкувати систему кримінального правосуддя таким чином, щоб можна було уникнути засудження невинного [2, с. 57].

Гуманізм Беккарія, в свою чергу, тісно пов'язаний з вимогами, щоб уся діяльність органів правосуддя ґрунтувалася виключно на